

บทที่ ๖

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง วิทยาศาสตร์ และไสยศาสตร์ในนวนิยายไทยร่วมสมัย นี้ มุ่งหมายที่จะสำรวจศึกษาแนวคิดความเชื่อเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์และไสยศาสตร์ในสังคมไทย ที่ปรากฏในนวนิยายไทยร่วมสมัย ช่วงระหว่าง พ.ศ.๒๕๓๐-๒๕๔๖ อันเป็นระยะเวลาที่ประเทศไทยเริ่มให้ความสนใจและความสำคัญต่อการนำวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาใช้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งเริ่มในฉบับที่ ๖ (พ.ศ.๒๕๓๐-๒๕๓๔) จนถึงปัจจุบัน

มูลเหตุของความสนใจศึกษาในเรื่องนี้ เนื่องจากในสังคมไทยซึ่งได้พยายามพัฒนาให้เป็นประเทศที่ทันสมัย มีการส่งเสริมการศึกษาและการใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างกว้างขวาง แต่ความก้าวหน้าก็เป็นไปอย่างเชื่องช้า และมีอุปสรรคปัญหาที่คนไทยส่วนใหญ่ยังมีแนวคิดความเชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติหรือไสยศาสตร์อยู่มาก ผู้วิจัยจึงใคร่ทราบสาเหตุใดคนไทยจึงนิยมเชื่อถือเรื่องไสยศาสตร์ แม้อยู่ยุคปัจจุบันที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้ามากแล้ว ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ซึ่งดูเก่าแก่มิมีมาช้านานแล้วเหตุใดจึงไม่หมดสิ้นไป ในสังคมไทยเหตุใดความรู้วิทยาศาสตร์ จึงไม่สามารถเปลี่ยนหรือนำความคิดของคนไทยส่วนใหญ่ได้ และไม่สามารถขจัดหรือแทนที่ความคิดความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์

การศึกษาวิจัยนี้ ได้แบ่งการวิเคราะห์และประมวลข้อมูลออกเป็น ๓ ส่วนคือ ส่วนที่หนึ่ง (บทที่ ๓) วิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์และไสยศาสตร์ ในนวนิยายไทยร่วมสมัยที่ศึกษารวม ๕ ประเด็นสำคัญคือ วิทยาศาสตร์กับไสยศาสตร์ การต่อกับกับกฎธรรมชาติ โลกหลวมมิติ ศักยภาพของมนุษย์ และสุดยอดปรารถนาของมนุษย์ ส่วนที่สอง (บทที่ ๔) วิเคราะห์การนำเสนอวิทยาศาสตร์และไสยศาสตร์ในนวนิยายไทยร่วมสมัย โดยเน้นพิจารณาวิธีการนำเสนอทางวรรณศิลป์ ซึ่งแบ่งได้เป็น ๕ หัวข้อคือ เรื่องเก่าเล่าใหม่ ตัวละครมนุษย์ต่างดาว จินตนาการเวลาและสถานที่ ภาษาสื่อความคิด ลักษณะทวิลักษณ์ และความคิดสำคัญ ในส่วนที่สาม (บทที่ ๕) เป็นการประมวลภาพวัฒนธรรมความรู้ของสังคมไทย จากข้อมูลความคิดเห็นต่อวิทยาศาสตร์ ไสยศาสตร์ และพุทธศาสนาในนวนิยายไทยร่วมสมัย โดยอภิปรายเป็น หัวข้อย่อยคือ ความรู้ผสมผสาน บริบทกำหนดความรู้ ฝรั่งนิยม ผลสำคัญกว่าเหตุ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีจริง

สาระสำคัญโดยสรุปของประเด็นต่าง ๆ เป็นดังนี้

ในบทที่ ๓ ประเด็นวิทยาศาสตร์กับไสยศาสตร์ เป็นการพิจารณาวิเคราะห์การเสนอทัศนะความคิดเห็นของนักเขียนต่อวิทยาศาสตร์ เปรียบเทียบกับทัศนะต่อไสยศาสตร์ ซึ่งพบว่าแนวคิดของนักเขียนต่อศาสตร์ทั้งสองปรับเปลี่ยนไปตามระยะเวลาที่ผ่านมา โดยช่วงเวลาของข้อมูลที่ศึกษาประมาณ ๑๗ ปี (พ.ศ.๒๕๓๐-๒๕๔๖) นวนิยายในช่วงต้นนักเขียนมีทัศนะไม่ไว้วางใจต่อความรู้วิทยาศาสตร์ และเห็นว่าวิทยาศาสตร์ที่เน้นความคิดแบบเหตุผลนิยมและด้านวัตถุ ทำให้ความเชื่อหรือศรัทธาของชาวบ้านโดยเฉพาะในชนบทต่อเรื่องไสยศาสตร์ ดูเป็นเรื่องงมงายไร้เหตุผล นักเขียนได้ชี้ข้อเสียของวิทยาศาสตร์ว่าทำให้คน "ขาดจิตใจ" และเตือนภัยว่าวิทยาศาสตร์อาจนำสงครามมาและทำลายล้างมนุษยชาติ

ท่าทีของนักเขียนต่อวิทยาศาสตร์ในระยะต่อมา มีลักษณะเป็นมิตรขึ้น แต่ทั้งนี้นวนิยายและนักเขียนนำเสนอเรื่องของคนในสังคมเมือง ที่ได้รับการศึกษาสูงและมีความรู้คุ้นเคยกับวิทยาศาสตร์ นักเขียนสนับสนุนหลักเหตุผลนิยมแบบวิทยาศาสตร์ ขณะเดียวกันก็ตำหนิเรื่องไสยศาสตร์ เช่น โหราศาสตร์ว่าเป็นเรื่องงมงาย ไม่ถูกต้องที่จะเชื่อถือ นักเขียนได้แสดงทัศนะว่าการศึกษาแบบตะวันตก (โรงเรียนฝรั่ง) สอนให้ผู้เรียนมีความคิดอย่างเป็นเหตุเป็นผล และสื่อแนะยะว่าครูโรงเรียนไทยกลับนิยมเชื่อถือหมอดู เนื้อเรื่องของนวนิยายสะท้อนให้เห็นว่านักเขียนมีความมั่นใจในวิทยาศาสตร์ ว่าสามารถอธิบายเรื่องต่าง ๆ ได้ทุกอย่าง แต่จากเนื้อเรื่องนี้ก็สะท้อนให้เห็นด้วยว่า พุทธศาสนาเป็นพื้นฐานความรู้ของคนในสังคม ซึ่งวิทยาศาสตร์ไม่อาจแทนที่ได้เพราะขาดมิติด้านจิตใจ

ทัศนะของนักเขียนต่อวิทยาศาสตร์ในระยะหลัง มีลักษณะประนีประนอมมากขึ้น กล่าวคือ นักเขียนได้เสนอทัศนะผ่านเนื้อเรื่องของนวนิยายว่าทั้งวิทยาศาสตร์ และไสยศาสตร์ควรมีโอกาสพัฒนาไปอย่างเท่าเทียมกัน โดยนักเขียนจินตนาการโลกต่างดาวเป็นสถานที่ตัวอย่าง ที่ความรู้ทั้งสองศาสตร์ต่างเป็นที่ยอมรับและพัฒนาไปอย่างอิสระ ภาพของวิทยาศาสตร์ในช่วงนี้เป็นเรื่องที่ใกล้ชิดกับการดำเนินชีวิตของผู้คนมากขึ้น ขณะที่ไสยศาสตร์ก็มีรูปลักษณะที่ทันสมัย โดยนวนิยายเน้นบรรยายถึงเหตุการณ์หรือการกระทำที่อาจเป็นไปได้ในลักษณะเหนือจริง ไม่ใช่ไสยศาสตร์ในรูปของความเชื่อหรือศรัทธา ภาพของวิทยาศาสตร์และไสยศาสตร์ในลักษณะนี้ ได้สะท้อนถึงแนวโน้มของโลกและสังคมไทย ที่ให้ความสนใจหรือความสำคัญในด้านวัตถุมากขึ้น จนมองข้ามหรือละเลยด้านจิตใจไป

เมื่อย้อนมองตั้งแต่ต้นระยะเวลาของข้อมูลที่ศึกษา ทำให้เห็นพัฒนาการของแนวคิดวิทยาศาสตร์ในสังคมไทย ที่ค่อย ๆ หยั่งรากลงในความรับรู้ของคนไทย นับจากช่วงเวลาที่สังคมไทยยังมีความเป็นชนบทอยู่มาก คู่เคียงกับประเพณีพิธีกรรมทางศาสนาและไสยศาสตร์ ก็ให้ความสำคัญด้านจิตใจมากกว่าวัตถุ ระยะเวลากว่า ๑๐ ปีที่ผ่านมา ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ที่เป็นไปอย่างก้าวกระโดดในสังคมโลก และระบบโลกาภิวัตน์ทำให้สภาพทางกายภาพหรือวัตถุมีความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ วิทยาศาสตร์จึงมีบทบาทนำและเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปมากขึ้น ผลข้างเคียงที่ตามมาคือ แนวคิดหรือศาสตร์อื่น เช่น ไสยศาสตร์ หรือพุทธศาสนาก็มีการปรับตัวให้ตอบสนองกับโลกวัตถุนิยมมากขึ้นด้วย

ประเด็นต่อมามีการต่อกรกับกฎธรรมชาติ นักเขียนไทยร่วมสมัยได้สะท้อนถึงโลกทัศน์ของคนไทยต่อกฎธรรมชาติ โดยใช้ทั้งความรู้วิทยาศาสตร์และไสยศาสตร์เป็นสื่อ ซึ่งต่างก็เป็นไปในแนวเดียวกันคือ นักเขียนเห็นว่าธรรมชาติมีกฎเกณฑ์แน่นอน ไม่มีสิ่งใดจะฝ่าฝืนกฎเกณฑ์นี้ได้ หรืออาจจะทำได้ก็เพียงชั่วคราว เป็นเสมือนความผิดปกติหรือข้อยกเว้น แต่ไม่สามารถฝ่าฝืนได้ตลอดไป ซึ่งแนวคิดนี้นับว่าเป็นโลกทัศน์แบบไตรภูมิ หรือแบบพุทธศาสนา ที่มองว่าโลกมีระเบียบกฎเกณฑ์เป็นโลกทัศน์ที่เน้นความสงบเรียบร้อย ไม่ใช่โลกทัศน์แบบชาวตะวันตก ที่เน้นความเป็นหนึ่งหรือการพิชิตอุปสรรคปัญหา

ในประเด็นโลกหลวมมิติ นวนิยายไทยร่วมสมัยได้สะท้อนทัศนะต่อโลกในลักษณะที่แตกต่างหลากหลาย ทั้งโลกคู่ขนาน โลกตะวันตกและตะวันออก โลกยุคอดีตกับปัจจุบัน และโลกต่างภพภูมิ (สวรรค์และโลกมนุษย์) ภาพสะท้อนเหล่านี้ล้วนเป็นการแสดงทัศนะเปรียบเทียบแนวคิดหรือความรู้ที่ต่างแบบกัน ระหว่างวิทยาศาสตร์กับไสยศาสตร์และรวมถึงพุทธศาสนา นักเขียนบางคนแสดงความเห็นว่า ศาสตร์ที่มีแนวคิดที่ต่างกันอย่างนี้สามารถแสดงบทบาทได้ในแต่ละพื้นที่ของตนไปในเวลาเดียวกัน (โลกคู่ขนาน) แต่ละแนวคิดมีอิสระจากกันเป็นทางเลือกที่ใครจะเลือกความรู้ใดก็ได้ ขณะที่นักเขียนอีกกลุ่มนำแนวคิดหรือความรู้ที่ต่างกันอย่างนี้มาเปรียบเทียบ “ปะทะ” กันเป็นปมขัดแย้งของเรื่อง ซึ่งข้อสรุปก็เป็นหลายแนวทางคือ บ้างเห็นว่าความรู้แบบตะวันตกหรือไสยศาสตร์นั้นไม่ได้ดีไปกว่า ความรู้วิทยาศาสตร์แบบตะวันตก ควรยอมรับความรู้ทั้งสองศาสตร์อย่างเท่าเทียมกัน

นักเขียนบางคนสรุปความเห็นอย่างชื่นชมในความรู้ของยุคอดีต ที่ศรัทธาเชื่อถือในเรื่องเหนือธรรมชาติอยู่มาก เป็นยุคที่โลกมีความซับซ้อนน้อยและยังคำนึงถึงคุณค่าทางจิตใจมากกว่า ในยุคปัจจุบัน นักเขียนอีกบางคนได้สะท้อนให้เห็นการปรับตัวของความรู้ที่เป็นนามธรรม เช่น

เรื่อง วิญญาณ โลกมิตอื่น (สวรรค์) ซึ่งมีกล่าวถึงในพุทธศาสนา ด้วยการอธิบายความเป็นเหตุเป็นผลแบบวิทยาศาสตร์ แนวเรื่องเหล่านี้โดยรวมแล้วสื่อถึงความหวาดหวั่นของความรู้ทางฝ่าย "จิตนิยม" เช่น พุทธศาสนา และไสยศาสตร์ ต่อความก้าวหน้าของความรู้ฝ่าย "วัตถุนิยม" เช่นวิทยาศาสตร์ ที่ขยายอิทธิพลไปในสังคมวงกว้าง ซึ่งอาจส่งผลให้ความรู้อื่นมีความสำคัญน้อยลง หรือถูกลดทอนบทบาท ศาสตร์อื่นเหล่านั้นจึงต้องแสดงปฏิกิริยาปกป้องตนเอง ด้วยการประกาศประโยชน์หรือความสำคัญของตน หรือปรับเปลี่ยนมุมมองการอธิบายความให้เข้ากับยุคเหตุผลนิยมมากขึ้น ดังเช่นที่นักเขียนได้สะท้อนให้เห็นในนวนิยายไทยร่วมสมัย

ประเด็นศักยภาพของมนุษย์ นักเขียนร่วมสมัยได้มุ่งสะท้อนว่า ไสยศาสตร์เป็นความรู้ที่ใช้ประโยชน์ได้ทั้งในยุคอดีตและปัจจุบัน และความรู้วิทยาศาสตร์ในรูปของเทคโนโลยีก็อาจปรับประยุกต์มาใช้ร่วมกับไสยศาสตร์ได้ จากเนื้อเรื่องของนวนิยายเห็นได้ว่านักเขียนพยายามโยงไสยศาสตร์เข้ากับคำสอนและหลักปฏิบัติในพุทธศาสนา เพื่อเป็นการรับรองให้ไสยศาสตร์มีสถานะของความรู้ที่น่าเชื่อถือมากขึ้น ไม่ใช่ความเชื่อที่ไร้เหตุผล นอกจากนี้ยังทำให้ไสยศาสตร์ร่วมสมัยยิ่งขึ้น ด้วยการนำความรู้ไสยศาสตร์มาใช้ประโยชน์ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจสมัยใหม่ (เล่นหุ้น) ในส่วนยุคอดีต "สถานะ" การเป็นความรู้ของไสยศาสตร์นั้น มีลักษณะเป็นความสามารถเหนือธรรมชาติ เป็นความรู้ขั้นสูงที่เฉพาะชนชั้นปกครอง หรือระดับนำในสังคมเท่านั้นที่มีได้ ซึ่งนักเขียนเน้นว่า ผู้หญิงมีความสามารถเรียนรู้ความรู้นี้ได้ไม่แพ้เพศชาย แต่ข้อที่น่าสังเกตคือ การมีความรู้ของผู้หญิงในยุคอดีตนั้น ไม่ทำให้ผู้หญิงเท่าเทียมกับผู้ชายได้ นวนิยายได้สะท้อนถึงสังคมที่ชายเป็นใหญ่ ซึ่งไม่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงเป็นผู้ปกครองหรือผู้นำได้เพียงเพราะการมีความรู้

ประเด็นสุดท้ายที่ได้อภิปรายวิเคราะห์ในบทที่ ๓ คือ หัวข้อ สูดยอดปรารถนาของมนุษย์ ซึ่งหมายถึงจุดมุ่งหมายในชีวิตของมนุษย์ นวนิยายไทยร่วมสมัยที่ศึกษาได้สะท้อนความต้องการสูงสุดของชีวิต ไว้ ๓ อย่างคือ ความเป็นอมตะ ความรู้ และความดี โดยสองอย่างแรกมีเป้าหมายสุดท้ายที่ความมีอำนาจ นักเขียนได้เสนอเนื้อเรื่องเกี่ยวกับการใช้ไสยศาสตร์เพื่อตัวละครสำคัญในเรื่องได้ความเป็นอมตะ เพื่อจะได้ครองความเป็นใหญ่ในทรัพย์สินหรือบริวารต่อไป ในส่วนการต้องการความรู้นักเขียนได้เสนอตัวละครชาวต่างชาติ ที่ต้องการศึกษารวบรวมความรู้ไสยศาสตร์นัยยะที่ตามมาคือเพื่อตนจะได้เก่งหรือเด่นกว่าใคร ซึ่งก็คงมีอำนาจตามมาด้วย ความปรารถนาทั้งสองอย่างนี้ สะท้อนถึงโลกทัศน์แบบคนตะวันตกที่ต้องการความเป็นหนึ่ง ต้องการพิชิตเป้าหมายบางอย่างเพื่อความสำเร็จ แต่ตามโลกทัศน์แบบพุทธศาสนาแล้ว เป็นเรื่องที่ควรละ หรือควบล้มกำจัดให้หมดไป ความปรารถนาอย่างที่ ๓ เป็นเรื่องการทำความดี นักเขียนได้เสนอให้ตัว

ละครต้องการทำความดีเพื่อส่วนรวม เพื่อตนจะได้ "ขึ้นสวรรค์" มีความสุขสงบในโลกทิพย์นั้น โดยสรุปแล้วประเด็นความปรารถนาสูงสุดของมนุษย์ นักเขียนไทยร่วมสมัยยังคงเสนอถึงการแข่งขันระหว่างแนวคิดสำคัญในสังคมไทยทั้งสาม คือ พุทธศาสนา ไสยศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ ทั้งนี้ด้วยวิธีการเปรียบเทียบกัน และด้วยการผสมผสานสนับสนุนซึ่งกันและกัน

ในบทที่ ๔ เป็นการวิเคราะห์ "การนำเสนอ" วิทยาศาสตร์และไสยศาสตร์ในนวนิยายไทยร่วมสมัย หัวข้อแรกที่พิจารณาคือ เรื่องเก่าเล่าใหม่ เป็นการนำตำนานหรือวิธีการเล่าแบบนิทานมาเสนอเป็นเนื้อเรื่องนวนิยายในมุมมองใหม่ วิธีการนี้อาจนับว่าเป็นการเขียนตำนานของยุคใหม่ ซึ่งได้ทบทวนแนวคิดความเชื่อเดิม ในพุทธศาสนาหรือตามคติความเชื่อแบบไสยศาสตร์ โดยนักเขียนได้ใช้การอธิบายความ หรือให้เหตุผลสนับสนุนด้วยวิทยาศาสตร์ เพื่อให้เนื้อเรื่องมีความร่วมสมัยมากขึ้น วิธีการผสมผสานเรื่องพุทธศาสนา ไสยศาสตร์ และวิทยาศาสตร์เข้าด้วยกันนี้ นับเป็นความนิยมของนักเขียนไทยร่วมสมัยวิธีหนึ่ง

หัวข้อต่อมาตัวละครมนุษย์ต่างดาว นักเขียนได้ใช้เป็นสื่อในการสะท้อนและวิจารณ์ลักษณะคนไทย ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น ๓ ประเภทหรือกลุ่ม คือ คนส่วนใหญ่มีการศึกษาน้อย มีลักษณะเชื่อเรื่องต่าง ๆ ที่มักโน้มเอียงไปทางไสยศาสตร์ง่าย ไม่สามารถแก้ปัญหาด้วยความรู้ได้ด้วยตนเอง กลุ่มที่สองมีจำนวนน้อยกว่ากลุ่มแรก อยู่ในประเภทกลาง ๆ คือมีความรู้บ้างแต่ก็ไม่มากพอ หรือไม่กล้าพอที่จะแก้ไขปัญหา มักรอดูท่าทีให้มีการริเริ่มจากผู้อื่นก่อนจึงช่วยสนับสนุน และกลุ่มที่สามเป็นคนจำนวนน้อยที่มีการศึกษาสูง มีความคิดอ่านเป็นของตน ไม่เชื่อเรื่องโง่งงง่าย ๆ เชื่อมั่นในความรู้ของตนว่าจะใช้แก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ ลักษณะคนทั้งสามกลุ่มนี้ได้สะท้อนต่อไปถึงแนวคิดเบื้องหลัง คือ แบบไสยศาสตร์ พุทธศาสนา และวิทยาศาสตร์ตามลำดับ

นักเขียนได้สรุปภาพของแนวคิดทั้งสามในสังคมไทยว่า วิทยาศาสตร์นับเป็นความรู้ในระดับสูง มีลักษณะ "เป็นอื่น" สำหรับสังคมไทย ไม่เป็นความรู้ความเข้าใจของคนส่วนใหญ่ เป็นเครื่องมือหรือความรู้เฉพาะของผู้เชี่ยวชาญ ส่วนพุทธศาสนานั้นนักเขียนได้ยกย่องว่ามีสถานะเท่าเทียมกับวิทยาศาสตร์ มีลักษณะ "เป็นกลาง" กล่าวคือเป็นความรู้ที่เน้นด้านจิตใจ การใช้ความรู้แก้ปัญหา มุ่งแก้ที่คนผู้ประสบปัญหาเป็นสำคัญ มิใช่มุ่งที่ตัวปัญหาเช่นวิธีการแบบวิทยาศาสตร์ ส่วนไสยศาสตร์เป็นความรู้ใกล้ตัวที่อยู่ในวิถีชีวิตผู้คน เป็นวิธีที่สบายยอมต่อปัญหา โดยมุ่งหวังพึ่งอำนาจเหนือธรรมชาติให้แก้ปัญหาให้แทน

หัวข้อจินตนาการเวลาและสถานที่หรือฉากในนวนิยายที่ศึกษา นอกจากนักเขียนจะแสดงความสามารถทางการประพันธ์แล้ว ยังได้สะท้อนความคิดเบื้องหลังจินตนาการเกี่ยวกับฉากไว้อย่างน่าสนใจ นักเขียนส่วนใหญ่มักแบ่งพื้นที่การแสดงบทบาทของความรู้ต่าง ๆ จากกัน เช่น เป็นโลกคนละมิติหรือยุคสมัย แนวคิดเบื้องหลังแต่ละพื้นที่คือ ส่วนที่เกี่ยวกับไสยศาสตร์ ฉากหรือพื้นที่มักเป็นเขตที่มีกฎระเบียบ ข้อห้ามเคร่งครัด มีการแบ่งหรือกั้นมิให้ “คนนอก” เข้ามาในพื้นที่ ลักษณะนี้อาจตีความได้ว่า ไสยศาสตร์เป็นความรู้ที่มีอยู่เฉพาะในหมู่ผู้รู้ที่จำกัด (ในอดีตรู้แต่ในบรรดาพราหมณ์) ไม่เผยแพร่ในวงกว้าง ไม่มีการตรวจสอบหรือพิสูจน์ จึงมีข้อห้ามต่าง ๆ

ในส่วนที่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์นักเขียนมักเสนอจินตนาการ ให้โลกสมมติ (ต่างดาว) มีวิทยาการที่ก้าวหน้า สามารถกำหนดสถานที่ให้มีสภาพหรือเปลี่ยนแปลงไปได้ดังใจนึกคิด นัยยะของความคิดเบื้องหลังจินตนาการนี้สื่อให้พิจารณาต่อไปว่า ในโลกของความรู้วิทยาศาสตร์ที่ก้าวหน้าจนสามารถสร้าง “มายา” ต่าง ๆ ให้มนุษย์เห็นได้ตามใจปรารถนานั้น แท้จริงมนุษย์อยู่ ณ จุดใดของโลก? โลกที่เป็นวัตถุหรือโลกตามธรรมชาติจะมีความหมายอย่างไรอีกต่อมนุษย์และการสามารถ “ลวง” ให้มนุษย์เห็นสภาพที่งดงาม หรือสภาพใด ๆ ที่ตนอยากเห็นได้นี้ จะส่งผลอย่างไรต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ต่อไป

หัวข้อภาษาสื่อความคิด เป็นการเน้นพิจารณา “ภาษา” ซึ่งนับเป็นจุดเด่นที่ทำให้เนื้อเรื่องของนวนิยายแต่ละเรื่องมีความน่าสนใจแตกต่างกัน นักเขียนส่วนใหญ่นิยมใช้ภาษาแบบวิทยาศาสตร์ กล่าวคือ อธิบายความด้วยคำศัพท์หรือหลักการแบบวิทยาศาสตร์ เป็นการยกย่องว่าวิทยาศาสตร์เป็นความรู้ที่กว้างขวาง สามารถอธิบายปรากฏการณ์หรือเรื่องต่าง ๆ ได้ทุกอย่าง อย่างไรก็ตาม ในส่วนนักเขียนที่สนับสนุนฝ่ายไสยศาสตร์ก็มักแย้งว่า วิทยาศาสตร์ยังเป็นความรู้ที่จำกัดอยู่ในด้านวัตถุเป็นสำคัญ ไม่สามารถพิสูจน์เรื่องเหนือธรรมชาติหรือไสยศาสตร์ได้ ลักษณะภาษาที่เด่นอีกอย่าง คือ การใช้ภาษาแบบอำพราง คลุมเครือ เพื่อสร้างบรรยากาศให้เรื่องดู “เหนือจริง” หรือเหนือธรรมชาติให้สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง โดยนักเขียนชี้ว่าภาษาที่มนุษย์ใช้พูดหรือเขียนนั้น ไม่เพียงพอที่จะใช้สื่อสารทำความเข้าใจโลกได้ทั้งหมด เพราะนอกจากด้านวัตถุที่เป็นรูปธรรมแล้ว โลกยังมีด้านนามธรรมหรือจิตวิญญาณอีกด้วย ซึ่งภาษารวมดาหรือความรู้วิทยาศาสตร์ยังอธิบายไม่ได้ แต่พุทธศาสนาอธิบายได้ด้วย “ญาณ” ซึ่งเป็นความรู้ความเข้าใจในระดับจิต โดยภาพรวมประเด็นเรื่องภาษานี้ นักเขียนยังคงแสดงทัศนะเปรียบเทียบความลึกซึ้งกว้างขวางของศาสตร์ทั้งสาม คือ วิทยาศาสตร์ พุทธศาสนา และไสยศาสตร์อยู่เช่นเดิม โดยส่วนใหญ่ยกให้พุทธศาสนาเป็นความรู้ที่ครบถ้วนทั้งด้านกายและจิต

หัวข้อลักษณะทวีลักษณ์ เป็นการนำเสนอแบบเปรียบเทียบลักษณะตรงกันข้าม ซึ่งนักเขียนนิยมใช้ โดยจัดให้วิทยาศาสตร์เป็นคู่ตรงข้ามกับไสยศาสตร์ เมื่อก้าวถึงวิทยาศาสตร์ นักเขียนมักแทนด้วยความใหม่ ความก้าวหน้า หรืออนาคต ส่วนไสยศาสตร์จะถูกแทนด้วยความเก่า ล้าหลัง หรืออดีต นอกจากนี้ไสยศาสตร์ยังถูกจัดให้เป็นคู่ตรงข้ามกับพุทธศาสนาด้วย การเปรียบเทียบคู่ตรงข้ามเช่นนี้ล้วนแสดงถึงความ "รังเกียจ" และการรุกรไล้ความรู้เก่าเช่นไสยศาสตร์ โดยฝ่ายความรู้ที่ใหม่กว่า คือ พุทธศาสนา และวิทยาศาสตร์ จุดที่น่าสังเกตคือ ไม่ว่าไสยศาสตร์จะถูกประณามหรือติเตียนอย่างไรก็ยังคงดำรงอยู่ในสังคม ทั้งนี้เพราะธรรมชาติของไสยศาสตร์นั้นตอบสนองความรู้สึกพื้นฐานของผู้ปฏิบัติได้ในทันที ไม่ต้องรอผลหรือใช้การฝึกฝนนานตามหลักพุทธศาสนา และไม่ต้องพิสูจน์ทดลองตามหลักเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์

การเปรียบเทียบหรือแข่งขันของศาสตร์อื่นกับไสยศาสตร์นั้น ล้วนเป็นการพยายามชักจูงมิให้คนหลงติดอยู่ในปัญหาพื้นฐานในระดับอารมณ์ความรู้สึก เป็นการพยายามชี้ทางแก้ปัญหาในระดับความคิดด้วยพุทธศาสนา หรือแก้ปัญหาด้วยข้อเท็จจริงด้านวัตถุด้วยวิทยาศาสตร์ อย่างไรก็ตาม ตราบใดที่ธรรมชาติของมนุษย์ยังประกอบด้วยภาคจิตใจและร่างกาย มีทั้งอารมณ์ความรู้สึกและความคิด ตราบนั้นมนุษย์ก็คงยังต้องการสิ่งตอบสนองหรือเครื่องมือทั้งสองด้าน (จิตใจและวัตถุ) ซึ่งไสยศาสตร์เป็นเครื่องมือพื้นฐานของด้านจิตใจ ทำนองเดียวกับพุทธศาสนาที่ตอบสนองในระดับสติปัญญา ส่วนวิทยาศาสตร์รับผิดชอบในด้านวัตถุ ดังนั้นจึงค่อนข้างชัดเจนว่าไสยศาสตร์คงจะอยู่ต่อไป คู่กันเป็นเหตุและปัจจัยกับจิตใจของมนุษย์

หัวข้อความคิดสายกลาง แสดงให้เห็นถึงข้อสรุปรวมของนวนิยายทั้งหมด กล่าวคือ นวนิยายไทยร่วมสมัยแต่ละเรื่อง ต่างได้เสนอความคิดสำคัญในเรื่องของตนแตกต่างกันไป แต่โดยรวมแล้วความคิดสำคัญที่พบร่วมกันมาก คือ การเสนอพุทธศาสนาเป็นแนวคิดสายกลางระหว่างวิทยาศาสตร์กับไสยศาสตร์ โดยนักเขียนเห็นว่าพุทธศาสนามีความสมบูรณ์พร้อมในด้านเหตุผล เช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์ และด้านจิตใจทำนองเดียวกับไสยศาสตร์ ด้วยอิทธิพลจากพุทธศาสนา ที่เป็นพื้นฐานความคิดและวัฒนธรรมของสังคมไทย ทศนะหรือมมมมองต่าง ๆ ที่นักเขียนได้สะท้อนผ่านนวนิยายจึงล้วนปรากฏโลกทัศน์แบบพุทธศาสนา ซึ่งแม้จะไม่ปฏิเสธแนวคิดอื่นอย่างสิ้นเชิง แต่ก็ยึดมั่นเห็นชอบในแนวคิดแบบพุทธศาสนามากกว่าอื่น

ในบทที่ ๕ เป็นการประมวลภาพวัฒนธรรมความรู้ของสังคมไทย จากข้อมูลนวนิยายที่ศึกษา ลักษณะแรกที่ได้เห็นได้ชัดเจนคือ วัฒนธรรมไทยนิยมความรู้แบบผสมผสาน คือเป็นการรับข้อดีของความรู้แต่ละระบบมาเชื่อมโยงผสมผสานใช้ร่วมกัน เห็นได้ชัดเจนจากนวนิยายที่ศึกษานักเขียนมักนำความรู้แบบวิทยาศาสตร์มาอธิบายพุทธศาสนา และหรือไสยศาสตร์ ลักษณะนี้สะท้อนถึงสังคมไทยร่วมสมัย ที่ศาสตร์ทั้งสามนี้มีอิทธิพลแสดงบทบาทร่วมกันอยู่ นักเขียนหลายคนได้แสดงทัศนะตรงกันว่า ศาสตร์แต่ละอย่างนั้นเป็นระบบการอธิบายความ ธรรมชาติหรือสิ่งต่าง ๆ รอบตัวมนุษย์ "ความจริง" หรือธรรมชาติของสรรพสิ่งนั้นมีเพียงชุดเดียว แต่ระบบการอธิบายความนั้นหลากหลาย อาจเป็นแบบวิทยาศาสตร์ที่เน้นเหตุผลและการพิสูจน์ทดลองทางกายภาพ หรือแบบพุทธศาสนาที่ถือหลักเหตุปัจจัยเน้นทั้งด้านกายและจิต หรือแบบไสยศาสตร์ที่อ้างอิงอำนาจเหนือธรรมชาติ มุ่งตอบสนองด้านอารมณ์ความรู้สึกด้วยพิธีกรรม นอกจากนี้ นักเขียนจะนิยมเชื่อมโยงผสมผสานการอธิบายความทั้งสามระบบเข้าด้วยกันแล้ว นักเขียนบางคนก็เน้นย้ำว่าความรู้ (การอธิบายความ) นั้นมีหลายระบบ ควรที่จะยอมรับความหลากหลาย มิใช่เชื่อถือหรือใช้แต่เพียงระบบเดียวแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งก็มีจุดอ่อน (ขาดมิติด้านจิตใจ) ไม่ได้สมบูรณ์พร้อม

ลักษณะต่อมาบริบทกำหนดความรู้ นวนิยายไทยร่วมสมัยได้สะท้อนให้เห็นว่า ความรู้ในแต่ละยุคสมัยนั้นสัมพันธ์กับบริบท หรือสิ่งแวดล้อมที่กำหนดและใช้ความรู้นั้น ความรู้ความเชื่อหลายอย่างสำหรับยุคปัจจุบันอาจดูล้าสมัย แต่นักเขียนก็ชี้ว่ามีประโยชน์และเหมาะสมกับยุคสมัยของความรู้นั้น การประเมินคุณค่าของความรู้จึงไม่อาจใช้เกณฑ์ที่ต่างยุคกันไปประเมิน นวนิยายบางเรื่องได้แสดงให้เห็นว่าในสังคมไทยนั้น ข้อเท็จจริงหรือความรู้มีความสำคัญน้อยกว่าเรื่อง "จิตใจ" หมายความว่า ความรู้บางอย่างหากไม่ค้ำนึ่งหรือมีคุณค่าทางจิตใจแล้ว ก็ไม่เหมาะสมหรือจำเป็นต่อมนุษย์ เช่น ความรู้วิทยาศาสตร์บางอย่าง ทัศนะเช่นนี้ดูจะเป็นการหวาดระแวงต่อความรู้ใหม่หรือการเปลี่ยนแปลง ซึ่งก็สะท้อนไปถึงโลกทัศน์แบบพุทธศาสนาของคนไทย ที่นิยมความสอดคล้องกลมกลืน และความสงบเรียบร้อย

วัฒนธรรมความรู้ที่เห็นได้เด่นชัดจากนวนิยายไทยร่วมสมัยอีกลักษณะหนึ่ง คือ การนิยมฝรั่ง รักความสบาย คำว่า "ฝรั่ง" ในที่นี้มีความหมายกว้างว่า เป็นคนตะวันตก เป็นวิธีการ แนวคิด หรือการศึกษาแบบตะวันตก ซึ่งคนไทยให้การยอมรับเชื่อถือเสมอ และมักยกย่องดีกว่าแบบไทย ๆ เอง ลักษณะฝรั่งนิยมนี้สะท้อนออกมาทางนวนิยายในรูปของ ตัวละครชาวต่างชาติ ซึ่งมักมีการศึกษาสูง (ดีออกเตอร์) หรือเป็นความรู้วิทยาศาสตร์ซึ่งมีที่มาจากชาติตะวันตก มักมีบทบาทแก้ปัญหาสำคัญในเรื่อง ลักษณะฝรั่งนิยมนี้อาจจัดว่าเป็นจุดอ่อนของวัฒนธรรมความรู้ของ

ไทย เพราะเป็นลักษณะที่ทำให้คนไทยนิยมรับและเชื่อถือความรู้จากชาวต่างชาติ ซึ่งเป็นวิธีง่าย และสะดวก มากกว่าจะคิดค้นความรู้ด้วยตนเองที่มีความยากลำบากกว่า นักเขียนไทยร่วมสมัย ส่วนใหญ่ได้สะท้อนลักษณะฝรั่งนิยมนี้โดยมิได้คัดค้านแต่อย่างใด

อีกลักษณะที่เป็นทำนองเดียวกับการนิยมฝรั่ง คือการรักความสบาย หรือชอบเลือกทาง ง่ายไว้ก่อน กล่าวคือ คนไทยมีลักษณะที่จะพิจารณาวิธีการก่อนผลลัพธ์ โดยจะคำนึงถึงความ สะดวกสบายและเลือกวิธีที่สอดคล้องกับลักษณะนี้ เช่น ต้องการสำรวจด้วยวิธีลัดคือการเสี่ยงโชค มากกว่าการทำงานหนัก หรือตัวอย่างที่คนไทยให้ความสนใจในเทคโนโลยีมากกว่าวิทยาศาสตร์ ที่เป็นความรู้พื้นฐานในการสร้างเทคโนโลยี ก็เพราะวิทยาศาสตร์เป็นความรู้ที่ต้องค้นคว้าจดจำ เป็นความรู้ที่ยากลำบากกว่า แต่เทคโนโลยีเป็นความรู้ที่จะให้ความสะดวกสบายได้ ดังนั้นจึงเป็นที่สนใจ ลักษณะเช่นนี้จัดได้ว่าคนไทยเป็นคนประเภทประโยชน์นิยม หรือรักความสบาย

วัฒนธรรมความรู้ลักษณะสุดท้าย คือ การถือว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์มีจริง ซึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์นี้ หมายถึง ธรรมชาติ ที่มีกฎเกณฑ์แน่นอนชัดเจน ไม่มีใครอาจฝ่าฝืนได้ ผู้พยายามฝ่าฝืนจะถูก ลงโทษเสมอ นักเขียนไทยหลายคนสะท้อนให้เห็นว่าคนไทยเชื่อว่า ธรรมชาติเป็นกฎที่ถูกต้อง มนุษย์ต้องปฏิบัติให้สอดคล้องกับกฎของธรรมชาติ ไม่ควรฝ่าฝืนหรือพยายามเอาชนะ ทัศนะหรือ แนวคิดนี้ดูจะมีพื้นฐานมาจาก โลกทัศน์แบบพุทธศาสนาที่เน้นการปฏิบัติตนให้ถูกต้องอยู่ใน ระเบียบกฎเกณฑ์ การเชื่อหรือเคารพในกฎธรรมชาติซึ่งเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นหรือสิ่งเหนือ ธรรมชาติเช่นนี้ จึงสะท้อนว่าแนวคิดของคนไทยเป็นฝ่าย “จิตนิยม” คือให้ความสำคัญต่อด้าน จิตใจ ซึ่งไม่ใช่มีแต่เพียงในมนุษย์ แต่ในธรรมชาติก็มีพลังอำนาจแฝงที่เทียบเคียงว่าเป็น จิต วิญญาณ ได้เช่นเดียวกัน

จากการศึกษาวิเคราะห์ที่อภิปรายมาข้างต้นนั้น ได้สะท้อนให้เห็นว่าคนไทยตามที่ปรากฏ ในนวนิยายไทยร่วมสมัย มีทัศนะความคิดความเชื่อเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ และไสยศาสตร์ สัมพันธ์ผสมผสานกัน โดยมีพุทธศาสนาแสดงอิทธิพลต่อแนวคิดความเชื่อทั้งสองฝ่าย ผู้วิจัยใคร่สรุปข้อค้นพบและข้อเสนอแนะเพื่อการใช้ประโยชน์ผลการวิจัย และการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมต่อไป ดังนี้

นวนิยายไทยร่วมสมัย (พ.ศ.๒๕๓๐-๒๕๔๖) ทั้งแนวเหนือธรรมชาติ และแนว จินตนาการวิทยาศาสตร์ ได้เสนอแนวคิดความเชื่อเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ และไสยศาสตร์ ใน ๓ ลักษณะคือ ทั้งสนับสนุน คัดค้าน และเป็นกลางต่อศาสตร์ทั้งสอง เนื้อเรื่องของนวนิยายเป็น ลักษณะการสะท้อนเรื่องราวที่ปรากฏในสังคม ผสมผสานกับจินตนาการความคิดเห็นของผู้แต่ง

โดยมีข้อมูลข่าวสาร เหตุการณ์ประวัติศาสตร์ หรืออิทธิพลจากภาพยนตร์ (ที่สร้างจากวรรณกรรม) ต่างประเทศปรากฏอยู่ด้วย

เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์นักเขียนส่วนใหญ่นำเสนอว่า เป็นความรู้ที่ได้จากการศึกษาในระบบเป็นสำคัญ สอนให้คิดพิจารณาเรื่องต่าง ๆ ตามหลักเหตุผล แต่แม้วิทยาศาสตร์จะเป็นที่ยอมรับในหมู่ผู้มีการศึกษา วิทยาศาสตร์ก็มีข้อจำกัด ไม่สามารถอธิบายเรื่องเหนือธรรมชาติบางอย่างได้ (แต่พุทธศาสนาอธิบายได้) นักเขียนไทยมีความระแวงต่อภัยจากวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มากกว่าจะชื่นชมความเจริญก้าวหน้าที่จะนำมาให้ ทั้งนี้เพราะโลกทัศน์แบบพุทธศาสนาที่สอนให้ดำเนินชีวิตอย่างกลมกลืน ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ แต่วิทยาศาสตร์นั้นมุ่งฝันหรือเอาชนะธรรมชาติ

ในสวนไสยศาสตร์หรือเรื่องเหนือธรรมชาติ โดยภาพรวมนักเขียนส่วนใหญ่นำเสนอว่าเป็นศาสตร์เก่าแก่ที่มีมาแต่โบราณสามารถศึกษาเรียนรู้ได้ แต่นับเป็นวิชาชั่วร้ายที่มุ่งทำร้ายผู้อื่นคน (ดี) ทั่วไปไม่ควรสนใจศึกษา อำนาจไสยศาสตร์อาจฝึกกฎธรรมชาติได้ในระดับหนึ่ง แต่ที่สุดก็ต้องเป็นไปตามกฎธรรมชาติ และ อำนาจพระพุทธรูปมีพลังเหนือไสยศาสตร์ สามารถปราบปราบเอาชนะอำนาจไสยศาสตร์ได้

แนวคิดวิทยาศาสตร์ และไสยศาสตร์หรือเรื่องเหนือธรรมชาติ มีความคาบเกี่ยวกันในเรื่องของพลังจิต ทั้งฝ่ายวิทยาศาสตร์และฝ่ายไสยศาสตร์ ต่างอ้างว่าเป็นความสามารถพิเศษที่อธิบายได้ด้วยหลักวิทยาศาสตร์ หรือเกิดจากพลังเหนือธรรมชาติ เหตุการณ์หรือปรากฏการณ์แปลกประหลาดที่ไม่สามารถอธิบายด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ได้ ถูกนับเป็นเรื่องเหนือธรรมชาติ แต่นักเขียนก็แสดงทัศนะว่าเมื่อความรู้วิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้าขึ้น ก็จะสามารถไขความลับอธิบายให้เหตุผลได้ เมื่อนั้นเรื่องเหนือธรรมชาติหรือไสยศาสตร์ก็จะกลายเป็นเรื่องวิทยาศาสตร์

ในส่วนพุทธศาสนา นักเขียนส่วนใหญ่แสดงความเห็นว่าพุทธศาสนามีความเป็นวิทยาศาสตร์ คือเป็นเหตุเป็นผล และยังมีมิติของเรื่องเหนือธรรมชาติอยู่ด้วย อาทิเรื่อง ฌานสมาธิขั้นสูง ในทัศนะของนักเขียนพุทธศาสนาจึงเหนือหรือดีกว่าทั้งวิทยาศาสตร์ และไสยศาสตร์ พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นวัฒนธรรมความเชื่อ มีอิทธิพลต่อคนไทยมาก เนื่องจากผสมผสานอยู่ในวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตของคนไทย พุทธศาสนาในสังคมไทยมิได้ปฏิเสธเรื่องไสยศาสตร์โดยสิ้นเชิง และไสยศาสตร์ก็มีปะปนอยู่ในพุทธศาสนาอย่างแยกไม่ออก คนไทยจึงนับถือพุทธศาสนาผสมผสานไปกับการเชื่อและปฏิบัติไสยศาสตร์อยู่มาก

ด้านวัฒนธรรมความรู้ของสังคมไทย ภาพที่เห็นชัดเจน คือ มีลักษณะผสมผสาน เน้นความสอดคล้องกับบริบท กฎเกณฑ์ของชุมชน และให้ความสำคัญด้านจิตใจ มากกว่าข้อเท็จจริง กล่าวได้ว่า เป็นวัฒนธรรมตามโลกทัศน์แบบพุทธศาสนา ที่มีลักษณะเป็นจิตนิยม และเคารพในกฎธรรมชาติ หากพิจารณาว่าวิทยาศาสตร์ ไสยศาสตร์ และพุทธศาสนา เป็นระบบการอธิบายความ (รู้) เกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ รอบตัวมนุษย์แล้ว ระบบความรู้ที่คนไทยยอมรับและเหมาะสมกับสังคมไทยมากที่สุดคือ ระบบพุทธศาสนา ที่ถือหลักเหตุผลและเป็นฝ่ายจิตนิยม กับเน้นทางสายกลาง ซึ่งมีลักษณะประนีประนอมผสมผสาน

สืบเนื่องจากมูลเหตุความสนใจในการศึกษาวิจัยนี้ ผู้วิจัยพบว่าเหตุผลที่คนไทยนิยมสนใจเรื่องไสยศาสตร์ แม้ในสังคมไทยจะมีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีมากแล้วก็ตาม เป็นเพราะไสยศาสตร์มีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของคนไทย ในแง่ที่ช่วยแก้ปัญหาด้านจิตใจ (กิเลส) ได้ในทันที ช่วยให้เกิดความมั่นใจ ลดความกลัวความอยากอันเป็นอารมณ์ที่เกิดขึ้นอยู่เสมอในตัวมนุษย์ ไสยศาสตร์เป็นความรู้ที่สอดแทรกอยู่ในวิถีวัฒนธรรมไทย และพุทธศาสนาที่คนไทยคุ้นเคย ความเจริญด้านวิทยาศาสตร์หรือเทคโนโลยีนั้น สามารถตอบสนองได้ก็แต่เพียงด้านวัตถุ ส่วนด้านจิตใจคนไทยยังคงพึ่งพาพุทธศาสนา และไสยศาสตร์อยู่โดยตลอด จากสภาพสังคมปัจจุบันอาจเห็นได้ว่าไสยศาสตร์ (ความเชื่อและพิธีกรรม) มีความทันสมัยขึ้น ทั้งนี้เพราะความเจริญด้านวัตถุ (วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี) และการศึกษาของคนไทยมีมากขึ้น แต่ทั้งสองด้านก็ไม่สามารถลดปัญหาด้านจิตใจ (กิเลส) ของคนลงได้ ดังนั้นการเชื่อถือและปฏิบัติเรื่องไสยศาสตร์ จึงยังดำเนินต่อไป เพียงแต่มีการปรับแต่งให้เข้ากับยุคสมัย และสิ่งแวดล้อมด้านวัตถุที่เจริญมากขึ้นเท่านั้น

จากการศึกษาวิจัยนี้ผู้วิจัยได้เห็นว่า วรรณกรรมเป็นกลุ่มข้อมูลที่สะท้อนเหตุการณ์และความคิดต่าง ๆ ของสังคมไว้อย่างกว้างขวาง มีประโยชน์ต่อการศึกษาทำความเข้าใจคนและสังคมได้ไม่น้อย แม้บางครั้งนักเขียนจะมีได้แสดงทัศนะหรือพิจารณาเหตุการณ์ที่มาของบางเรื่องบางประเด็นอย่างรอบคอบรอบด้าน แต่ผู้สนใจศึกษาก็อาจตรวจสอบค้นหาความรู้ของสิ่งที่ไม่มีในวรรณกรรมนั้น ได้จากแหล่งความรู้อื่น วรรณกรรมจึงเป็นเสมือนโลกจำลองของสังคมจริงในบางแง่มุม ที่สามารถศึกษาเรียนรู้ประเด็นต่าง ๆ ได้ไม่รู้จัก เช่นเดียวกับโลกแห่งความเป็นจริงที่มีมิติที่หลากหลาย ในประเด็นเรื่องวิทยาศาสตร์และไสยศาสตร์ ในฐานะที่เป็นความรู้ สิ่งที่น่าสนใจศึกษาต่อไปคือ ความรู้อื่น ๆ ในสังคมไทย ทั้งในส่วนเนื้อหาความรู้และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องนั้นเป็นอย่างไร มีปัจจัยส่งเสริมหรืออุปสรรคอย่างไรที่ทำให้ความรู้แพร่หลาย หรือถูก

จำกัดจนอาจสูญหายไป ความรู้เช่นไรจึงคงอยู่ได้ในสังคมไทย ปัจจัยแวดล้อมส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของความรู้อย่างไร เป็นต้น

ข้อเสนอแนะในส่วนที่เกี่ยวกับการเผยแพร่แนวคิดวิทยาศาสตร์ในสังคมไทย ผู้วิจัยใคร่เสนอว่าการส่งเสริมแนวคิดวิทยาศาสตร์ในสังคมไทย ควรปรับสาระของวิทยาศาสตร์ให้เข้ากับวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตของคนไทย ที่ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร ลดลักษณะที่เป็นทฤษฎีลงแต่เพิ่มการปฏิบัติทดลองในเชิงประจักษ์ที่สามารถใช้ในชีวิตจริงได้ ช่องทางการเผยแพร่ควรมีความหลากหลายเข้าถึงทุกกลุ่มประชากร ไม่จำกัดอยู่เฉพาะในระบบการศึกษา ทั้งนี้การเผยแพร่ทั้งหลายไม่จำเป็นต้องขจัดความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ของประชาชนให้หมดไปก่อน แต่ควรหาจุดร่วมและปรับให้ผสมผสานกัน โดยขั้นสุดท้ายให้ประชาชนมีสิทธิเลือกได้อย่างอิสระว่าจะใช้แนวคิดแบบวิทยาศาสตร์ หรือไสยศาสตร์ในการแก้ไขปัญหาของตน